

Endülüs Risâlelerinde Bir İhvâniyât Örneği: İbn Haldûn ve İbnü'l-Hatîb Arasında Geçen Mektuplaşmalar

Figen Akay

Arş. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâğatı Ana Bilim Dalı,
Bursa, Türkiye

feypoglu@uludag.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0002-9237-002X> | <https://ror.org/03tg3eb07>

Öz

Tarih, düşünce, bilim ve edebiyat alanlarında eserler kaleme alan İbn Haldûn ve İbnü'l-Hatîb'in sahip olduğu kültürel birikim, siyasette etkili olmalarının en önemli nedeni olmuştur. İçinde yaşadıkları yüzyılda, bilimsel güç ve siyasi otoriteler birbiriyle tam bir kenetlenme hâlindeydi. Nitekim pek çok siyasi makamlarda görev icra eden İbn Haldûn, bunlardan önce bilimsel ve entelektüel yetkinliği ile tanınırdı. Aynı şekilde İbnü'l-Hatîb de tarih, coğrafya, fıkıh, felsefe ve edebiyat gibi pek çok alanda kendini ispatlamış âlimlerdendi. Bu makalede aynı dönemi paylaşan, 8./14. yüzyılda Kuzey Afrika ve Endülüs bölgesinde hem eserleriyle hem verdikleri siyasi mücadele ile öne çıkan, Arap Edebiyatı ve düşünce tarihinin önemli isimlerinden olan, yaşadığı çağda ve daha sonrasında görüşleriyle geniş etki uyandıran İbn Haldûn ve İbnü'l-Hatîb'in mektupları ihvâniyât risâlesi örneği olarak incelenmiştir. Bu çerçevede öncelikle bu dostluğa işaret eden deliller ortaya koyulmuştur. Buna göre girişte ihvâniyât risâleleri hakkında kısa bilgi verildikten sonra bu iki ismin biyografileri ve dostluklarının oluşmasında önemli bir etken olan siyasi pozisyonları ele alınmıştır. Ardından makalenin birinci bölümünde dostluklarının başlangıç ve ileri aşamaları hakkında bilgi verilmiş; ikinci bölümünde ise birbirlerine gönderdikleri mektuplar tespit edilerek muhteva açısından incelenmiştir. Ayrıca bu mektupların edebî gücüne de vurgu yapılmıştır.

Anahtar kelimeler

Arap Dili ve Belâğatı, Endülüs Edebiyatı, Edebî Üslup, Kardeşlik Mektupları, Benî Ahmer.

Atıf Bilgisi

Akay, Figen. "Endülüs Risâlelerinde Bir İhvâniyât Örneği: İbn Haldûn ve İbnü'l-Hatîb Arasında Geçen Mektuplaşmalar". *Uludağ İlahiyat Dergisi* 32/2 (Aralık 2023), 311-332. <https://doi.org/10.51447/uluid.1407035>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Geliş Tarihi Date of Submission	18 Ocak 2023 18 January 2023
Kabul Tarihi Date of Acceptance	28 Kasım 2023 28 November 2023
Yayın Tarihi Date of Publication	22 Aralık 2023 22 December 2023
Yayın Sezonu Pub Date Season	Aralık December
DOI	https://doi.org/10.51447/uluid.1407035
Değerlendirme Peer-Review	Ön inceleme: Bir İç Hakem (Editörler Kurulu Üyesi - Yayın Kurulu Üyesi) İçerik inceleme: İki Dış Hakem - Çift Taraflı Körleme Single anonymized Atternal (Editor board member) Double anonymized - Two External
Etik Beyan Ethical Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited
Benzerlik Taraması Plagiarism Checks	Yapıldı - iThenticate Yes - iThenticate
Çıkar Çatışması Conflicts of Interest	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman Grant Support	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Telif Hakkı & Lisans Copyright & License	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0
Etik Bildirim Complaints	ilahiyyatdergisi@uludag.edu.tr - https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluid

An Example of İhwānīyāt in Andalusian Treatises: Correspondence Between Ibn Khaldūn and Ibn al-Khatīb

Figen Akay

Research Assistant Dr., Bursa Uludag University, Faculty of Theology, Department of Arabic
Language and Literature, Bursa, Türkiye

feypoglu@uludag.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0002-9237-002X> | <https://ror.org/03tg3eb07>

Abstract [You may find an extended abstract of this article after the bibliography.]

The cultural background of Ibn Khaldūn and Ibn al-Khatīb, who wrote works in the fields of history, thought, science and literature, was the most important reason for their influence in politics. In the century in which they lived, scientific power and political authorities were in a state of complete interlocking. Ibn Khaldūn, who held many political positions, was known for his scientific and intellectual competence. Likewise, Ibn al-Khatīb was one of the scholars who proved himself in many fields such as history, geography, fiqh, philosophy and literature. In this article, the letters of Ibn Khaldūn and Ibn al-Khatīb, who shared the same period, who came to prominence in North Africa and Andalusia in the 8th/14th century with their works and political struggles, who were important figures in the history of Arabic literature, and whose views had a wide influence in their time and beyond, are analyzed as an example of the treatise of ihwānīyāt. Within this framework, the evidence pointing to this friendship is first presented. Accordingly, after providing brief information about the ihwānīyāt treatises in the introduction, the biographies of these two names and their political positions, which were an important factor in the formation of their friendship, are discussed. Then, in the first part of the article, information about the beginning and later stages of their friendship is given; in the second part, the letters they sent to each other are identified and analyzed in terms of content. The literary power of these letters is also emphasized.

Keywords

Arabic Language and Rhetoric, Andalusian Literature, Literary Style, Letters of Brotherhood, Banī Aḥmar.

Citation

Akay, Figen. "Endülüs Risâlelerinde Bir İhwānīyât Örneği: İbn Haldūn ve İbnü'l-Hatīb Arasında Geçen Mektuplaşmalar". *Uludağ İlahiyat Dergisi* 32/2 (December 2023), 311-332. <https://doi.org/10.51447/uluid.1407035>

Giriş

Risâle sanatının Endülüs'teki tarihine bakıldığında siyasi sebeplerle ortaya çıktığı görülmektedir. İber yarımadasının müslümanlar tarafından fethedilmesiyle birlikte devletler arası yazışmalara önem vermişlerdir. Hicrî ikinci asır itibarıyla Endülüs İslam Devleti'nin siyasi anlamda yetki ve sorumluluklarının artması ve medeniyet alanında da gelişme kaydetmesi risâle dîvânının varlığını gerekli kılmıştır.¹

Hicri üçüncü asırda risâleler sanatsal değere sahip olmuş ve bazı risâleler belagati sebebiyle büyük bir üne kavuşmuştur. Artık risâle yazarları mektuplarında çeşitli belagat öğelerine yer vererek lafızlarını süslü hale getirmeye başlamışlardır.²

Endülüs Arap Edebiyatı'nda kendine has özellikleri olan bir edebi tür haline gelen risâle, giriş, gelişme (metin) ve sonuç olmak üzere birbirinden farklı üç temel unsuru içermektedir. Giriş bölümünde yazar, mektubu gönderdiği kişiye hitap ile başlar, gelişme bölümünde mektubu yazma amacına yer verir, sonuç bölümünde ise mektubu yazdığı kişiye dua ile bitirir.³

Risâle yazılma amacı bakımından ikiye ayrılmaktadır. İlki yöneticilerin taleplerine göre resmî amaçlarla yazılan Divânî Risâledir (Resmî Yazışmalar).⁴ Diğeri ise, tamamen kişisel sebeplerle, genellikle aralarında duygusal bağın bulunduğu arkadaşlar arasında gerçekleşen, sitem, özlem ve teselli gibi konuları içeren risâle çeşidi olan İhvâniyyât Risâleleridir (Kardeşlik Yazışmaları).⁵

Bu çalışmamızda İbnü'l-Hatîb ve İbn Haldûn'un mektuplaşmaları, ihvâniyyât mektupları bağlamında ele alınıp, şekil ve içerik olarak incelenerek Arap Edebiyatı'ndaki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Hicrî 8. miladi 14. asır, düşünce ve edebiyat dünyasında önemli bir yeri olan gerek siyasi hayatlarında gerek geride bıraktıkları kültürel miraslarında bir dizi güçlü benzerliklerin bir araya getirdiği, ünü günümüze kadar ulaşmış iki önemli alimi; İbn Haldûn ve İbnü'l-Hatîb'i buluşturmuştur.

Ünlü tarihçi ve sosyolojinin öncüsü İbn Haldûn 732/1332'da Tunus'ta dünyaya gelmiştir. Asıl adı, Ebû Zeyd Veliyyuddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî'dir. Aslen Yemen'in Hadramut bölgesinden olduğu için el-Hadramî, Tunus'ta dünyaya gelmesi sebebiyle et-Tûnisî, Kuzey Afrika'da uzun yıllar yaşaması sebebiyle de el-Mağribî nisbeleriyle tanınmıştır. Tarih, sosyoloji, felsefe ve siyaset alanlarında meşhur olan İbn Haldûn, 808/1406 senesinde Mısır'da vefat etmiştir.⁶ Ailesiyle beraber küçük yaşlarda Tunus'tan Endülüs'e göç etmiş; dönemin birçok âliminden ilim tahsil etmiş,

¹ Felâh el-Kaysî, *Edebü'r-resâ'il fi'l-Endelüs fi'l-ğarnî'l-hâmisi'l-hicri* (Ammân: Dâru'l-Beşîr, 1989), 88-89.

² Felâh el-Kaysî, *Edebü'r-resâ'il*, 90.

³ Felâh el-Kaysî, *Edebü'r-resâ'il*, 85.

⁴ Abdülâzîz Atîk, *el-Edebü'l-'Arabî fi'l-Endelüs* (Beirut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, ts.), 449.

⁵ Felâh el-Kaysî, *Edebü'r-resâ'il*, 100.

⁶ Muhammed İd, *el-Memleketü'l-lisâniyye fi nazari İbn Haldûn* (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1979), 12.

önemli siyasi ve idari görevler üstlenmiştir. İbn Haldûn Hafşîler'in başkenti olan Tunus'ta 753'te sâhibu'l-alâmet kâtipliği (mühürdarlık) göreviyle bürokrasiye ilk adımlarını atmıştır. Tunus'ta meydana gelen olumsuz birtakım durumlar neticesinde öncelikle Tilimsân'a kaçan İbn Haldûn, 755'te (1354), Merînî Sultanı Ebû İnân'ın daveti üzerine Fas'a gelerek, kâtiplik ve mühürdarlık görevlerine getirilmiştir.⁷

Siyasi hayattan çekildiği dönemlerde, dünya tarihi niteliği taşıyan 7 ciltlik *Kitâbü'l-İber*'i ve onun girişi ve önsözü şeklinde tasarladığı *Muqaddime*'yi yazmıştır. *el-İber*'in son cildine *et-Ta'rif bi'bni Haldûn mü'ellifi hâze'l-kitâb* ismini vererek kendi hayat hikayesini kaydetmiştir. Öncelikle 797 (1395) senesine kadar olan hayat hikayesine yer verdiği bu kısmı *el-İber*'in devamı olarak tasarlayan İbn Haldûn bir müddet sonra hayatının 807 (1405) tarihine dek olan bölümünü kaleme almıştır. İbn Haldûn, *et-Ta'rif*i müstakil bir eser olarak tasarladığından *et-Ta'rif bi'bni Haldûn mü'ellifi'l-kitâb ve riḥletühû ğarben ve şarḩen* olarak isimlendirmiştir.⁸

Vezir, tarihçi ve edîb olarak bilinen İbnü'l-Hatîb'in asıl ismi "Muhammed b. Abdullah b. Sa'îd b. Abdullah b. Sa'îd b. Ali b. Ahmed es-Selmânî'dir". Künyesi "Ebû Abdullah", lakabı ise "Lisânuddîn"dir.⁹ Adında bulunan Selmânî nisbesi, fethin ardından Suriye'den Endülüs'e göç etmiş olan Yemenli bir aileden gelmesindedir. Doğudan göç eden ataları, başlangıçta Kurtuba ve civarına yerleşmiş, ilerleyen zamanlarda da Tuleytula'da (Toledo) yaşamışlardır. Hristiyan saldırıları karşısında gücünü kaybetmeye başlayınca da ataları, Tuleytula'dan daha güvenli bir yer olan Levşe'ye (Loja)¹⁰ göç etmişlerdir.

Levşe'ye ilk yerleşen kişi olan ve takva sahibi olarak bilinen dedesi Sa'îd, Gırnata ve İşbiliyye güzergahı üzerinde bulunan evinde dersler verip konuşmalar yaptığı için "el-Hatîb" diye tanınmış, soyundan gelenler de "İbnü'l-Hatîb" olarak adlandırılmışlardır.¹¹

25 Recep 713 (15 Kasım 1313) yılında Gırnata'ya yakın bir şehir olan Levşe'de dünyaya gelen¹² İbnü'l-Hatîb'in çocukluğu ve gençliği Gırnata'da geçmiştir. O dönemde Gırnata, Endülüs şehirlerinin en büyüğü olmuş, çok sayıda âlim ve edibe kapılarını açmıştır.¹³

⁷ Ebû Zeyd Velîyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *et-Ta'rif bi İbn Haldûn ve riḥletühû ğarben ve şarḩen* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Lübânî, 1399/1979), 57.

⁸ Süleyman Uludağ, "İbn Haldûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 1999), 19/541.

⁹ Ebû Abdullah Lisanüddin Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Hatîb, *el-İḩâta fi aḩbâri Ğırnâta*, thk. Muhammed Abdullah İnân (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1397/1977), 4/439.

¹⁰ İbnü'l-Hatîb, Endülüs şehirlerini anlatırken Levşe (Loja) şehrine dair aktardığı bilgiler için bk. Ebû Abdullah Lisanüddin Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Hatîb, *Mi'yâru'l-İḩtiyâr fi zikri'l-me'âhid ve'd-diyâr*, thk. Muhammed Kemâl Şebâne (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1422/2002), 125.

¹¹ İbnü'l-Hatîb, *el-İḩâta*, 4/439; Muhammed Abdullah İnân, *Lisânüddin İbnü'l-Hatîb: ḩayâtühû ve türâsühû'l-fikri* (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1387/1968), 32.

¹² İbnü'l-Hatîb, *el-İḩâta*, 1/19-20; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Makkarî, *Nefḩü't-tîb min ğusni'l-Endelüsü'r-raḩîb ve zikru vezirihâ Lisâni'd-din İbni'l-Hatîb*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1387-1968), 5/75.

¹³ İbnü'l-Hatîb, *el-İḩâta*, 1/21.

Siyasi hayatı, Benî Ahmer sultanı Ebü'l-Haccâc (733-755) zamanında sır katipliğiyle başlayan,¹⁴ sonrasında vezirlik ve divan inşa başkanlığı görevini de üstlenen¹⁵ İbnü'l-Hatîb, Gırnata sarayında aleyhine oluşan birtakım propagandalar sonucunda, Fas'taki Merînî sultanı Ebü'l-Fâris Abdülazîz'e sığınmış,¹⁶ 776/1374 yılında bu topraklarda vefat etmiştir.¹⁷ Döneminin ileri gelen isimlerinin rahle-i tedrisinden geçen İbnü'l-Hatîb, çeşitli alanlarda pek çok eser kaleme almıştır. Bunların büyük bir kısmı tarih ve coğrafya olmak üzere, siyaset, edebiyat, fıkıh, felsefe, tıp, tasavvuf ve musiki gibi alanlarda olmak üzere altmış civarında kitap yazmıştır. Bir kısmı küçük risâleler şeklinde olan eserlerinin yarısı kadarı günümüze ulaşmamıştır.¹⁸

Yukarıda verilen biyografik bilgiler ile siyasi ve fikrî hayatlarına dair verilen bilgiler, Mağrib'deki Merînî Devleti'nin sınırları içinde yolları kesişen ve dostlukları başlayan İbn Haldûn ve İbnü'l-Hatîb'in mektuplaşmalarının tarihi arka planı hakkında bilgi vermesi amacı taşımaktadır. Bunlar göz önüne alınarak sonraki bölümlerde tanışmaları ve dostlukları kısaca ele alınacaktır.

1. İbnü'l-Hatîb ve İbnü Haldûn'un Tanışmaları ve Dostluklarının İlk Dönemi

İbnü'l-Hatîb ve İbn Haldûn'un ilk karşılaşması Mağrib'de olmuştur. İbnü'l-Hatîb, 760/1359 yılında Gırnata'da ortaya çıkan bir ihtilalin akabinde kardeşi Ebü'l-Velid II. İsmail'in tahta geçmesinden sonra Sultan Ganî Billah ile Mağrib'deki Merînî Devleti'ne sığınmış ve Sultan Ebû Sâlim tarafından güzel bir şekilde ağırlandı.¹⁹ Bu dönemde Merînî sarayının sır kâtibi olan İbn Haldûn²⁰ ile İbnü'l-Hatîb karşılaşmış ve her ikisinin de kendi eserlerinde atıfta buldukları dostlukları başlamıştır.²¹ İbn Haldûn bahsi geçen dönemdeki pozisyonunu şu ifadelerle dile getirmiştir:

¹⁴ İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 4/318.

¹⁵ İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 2/16; 4/320; Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber* (Mısır: Bulak, 1284/1867), 7/332; Anwar G. Chejne, *Muslim Spain: It's History and Culture* (Minneapolis: The University of Minnesota, 1974), 271.

¹⁶ İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 1/33.

¹⁷ İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 1/42; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 7/342.

¹⁸ İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta* adlı eserinin sonunda kendi hayat hikâyesine yer verdikten sonra eserlerini sıralamıştır. bk. İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 4/461. Fakat h. 772 yılında *el-İhâta* adlı eserinden sonra da çok sayıda kitap yazdığı bilinmektedir. Makkarî, *Nefhü't-ıfîb*, 7/97-101; Ebü'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Makkarî, *Ezhâru'r-Riyâd fî ahbâri 'İyâd*, thk. Muhammed es-Sekkâ vd. (Kahire: Matba'atü Lecnetü't-Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1357/1939), 1/189-190; Zâkir Abdüllatîf Abûş, "Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb ve şüuruhü'l-belâğiyye", *Mecelletü Külliyyeti'l-Terbiyyeti'l-Esâsiyye* 43 (2019), 1601.

¹⁹ İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 4/443; Ebû Abdullah Lisanüddin Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Hatîb, *Ravdatü't-Ta'rif bi'l-hubbi's-Şerîf*, thk. Muhammed el-Kettânî (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1389/1970), 19; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 7/333.

²⁰ İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 72.

²¹ İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 1/26-27; Ali Abdülvâhid Vafî, *Abdurrahmân b. Haldûn: Hayâtühû ve 'âşâruhû ve mezâhiru 'abkariyyetihî* (Kahire: Mektebetü Mısır, 1381/1962), 57; İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 83.

Sultan (Ganî Billah), Fas'taki sultan Ebû Sâlim'e gelip yanında kalan, veziri, Ebû Abdullah bin el-Hatîb sayesinde önceden bir hizmet vesilem ortaya çıkmıştı. Birbirimizin dostuyduk. İbnü'l-Hatîb'in hizmetini görüyordum, devletteki ihtiyaçlarını karşılamaya çalışıyordum.²²

Yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere İbn Haldûn, İbnü'l-Hatîb'e Fas'ta bulunduğu tarihlerde her türlü konuda eşlik etmiş, böylece sevgi ve saygı temelinde kurulan dostluklarının ilk tohumları atılmaya başlamıştır. Bu dostluğun başlamasındaki bir diğer etkenin ise yöneticileri ve sultanları Ganî Billah ile Ebû Sâlim arasında bulunan iyi niyete dayalı politikanın olduğu düşünülebilir.

Ganî Billah kaybettiği tahtını geri almayı başarınca, İbnü'l-Hatîb de sultanla birlikte 763/1362 yılında eski görevine geri dönmüştür. İbn Haldûn ile İbnü'l-Hatîb'in ikinci buluşması ise Endülüs'te olmuştur. Nitekim gelişen bir takım siyasi olaylar²³ neticesinde Fas'taki yetki ve itibarını kaybeden İbn Haldûn, 764/1363 senesinde Ganî Billah tarafından Gırnata'ya davet edilmiştir. Gırnata'ya geldiğini sultana ve veziri İbnü'l-Hatîb'e haber veren İbn Haldûn, İbnü'l-Hatîb tarafından gelişini kutlayan ve dostluğunu gösteren bir mektup aldığı ifade ederek, mektuba yer vermiştir.²⁴ Giriş kısmı şu şekildedir:

خَلَّتْ خُلُوفَ الْعَيْثِ بِالْبَلَدِ الْمُخْلِ / عَلَى طَائِرِ الْمُتَمَوِّنِ الرَّحْبِ وَالسَّهْلِ
يَمِينًا يَمِّنُ تَعْنُوا الْوُجُوهَ لَوْجِهِ / مِنْ الشَّيْخِ وَالطِّفْلِ الْمَهْدِّ وَالْكَهْلِ

*Geldin güzel (kurak) beldeye rahmet yağmuru gibi / Yolun açık olsun, hoş geldin, şeref getirdin
Yemin olsun ki sana boyun eğmiştir bütün yüzler / Yaşlı, sakın, çocuk ve erişkin*

Sultan Ganî Billah ve veziri İbnü'l-Hatîb, İbn Haldûn'u çok iyi karşılamışlar, nezaket ve ikramlarıyla kendisini adeta büyülemişlerdi. İbn Haldûn sultan ve veziri tarafından görüldüğü itibarı şu sözleriyle ifade etmiştir:

Sultan, gelişimi heyecanla karşıladı. Köşklerinden birini, yatakları ve gereçleriyle her türlü ihtiyacım düşünülmüş olarak bana hazırlattı. İkrâm, iyilik ve güzel bir ödül olsun diye, yakınlarımı beni karşılamaya gönderdi. Daha sonra sultanın huzuruna girdim. Buna uygun düşecek biçimde beni karşıladı. Bana ihsanda bulundu, yanımdan ayrıldım. Vezir İbnü'l-Hatîb de dışarı çıkıp, bana konağıma dek eşlik etti. Daha sonra

²² İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004), 75.

²³ İbn Haldûn, Merîni Sultanı Ebû İnân'ın daveti üzerine 755'te (1354) Merînîler'in başşehri Fas'a gitmiştir. Sultanın kardeşi Ebû Salim zamanında sır kâatibi, adına resmi mektup yazma ve taleplerini yazma görevlerine getirdi. Zamanla yüksek yargı ve denetim görevlerine atanmıştı. Sultan Ebû Sâlim'in öldürülmesinden sonraki dönemde de vazifesini sürdüren İbn Haldûn, daha yüksek konumlara ulaşmak istiyordu. Bu yöndeki çabalarında başarısız olunca vezirle arası açıldı ve görevini bıraktı. Fas'tan ayrılarak Endülüs'e doğru yola çıktı ve 8 Rebîülevvel 764'te (26 Aralık 1362) Gırnata'ya (Granada) ulaştı. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 72, 79.

²⁴ İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 86.

sultan beni, meclis yüksek üyeliğine atadı. Başbaşa görüşmeler yaptık, gezilerine eşlik edip, hoş vakit geçirip yakın dost meclislerinde beraber eğlendik.²⁵

Bu süreçte İbn Haldûn, Ganî Billah tarafından Kastilya Kralı Zalim Pedro ile buluşmak ve siyasî diyalogu yeniden kurmak amacıyla İşbiliyye'ye gönderilmiştir (765/1364). Daha önceden ailesinin sürgün edildiği ülkenin kralını etkileyen İbn Haldûn'un, ailesinin zararlarını giderme ve İşbiliyye'de kalması için kralın kendisine yaptığı teklifi reddettiği şu ifadelerinden anlaşılmaktadır:

Tâşîye (Pedro), yanında kalmamı istedi ve devletinin ileri gelenlerinin elinde bulunan selefimin İşbiliye'deki mirasını bana geri vereceğini belirtti. Bunları almaktan, kabul ettiği şartlarım karşılığında vazgeçtim. Yanından ayrılıncaya kadar bana olan hoşnutluğu sürdürdü.²⁶

Bu görevdeki başarısı İbn Haldûn'un sultan nezdindeki itibarını daha da artırırken, yakın dostu İbnü'l-Hatîb ile olan dostluğunun zedelenmesine sebep olmuştur. İbnü'l-Hatîb, her ne kadar dostunun başarısı ile mutlu olmuşsa da bir süre sonra bu durumdan rahatsızlık duymaya başlamıştır. Çünkü sultanın adeta sağ kolu olan İbnü'l-Hatîb, çok yakın dostu olsa dahi yeni bir rakibin gelişini kabul etmeyerek kendisini potansiyel bir tehlike olarak görmeye başlamıştır. Ayrıca bir takım ara bozucular, İbn Haldûn ile İbnü'l-Hatîb'in arasına girmeye çalışmışlar ve İbn Haldûn'un Gırnata sarayındaki varlığının vezirliğini tehdit eden boyuta ulaştığı konusundaki telkinleriyle İbnü'l-Hatîb'in üzerinde oldukça etkili olmuşlardır.

İbn Haldûn, ailesiyle beraber²⁷ Gırnata'da bir müddet kaldıysa da İbnü'l-Hatîble arasının açılması sebebiyle sultanın da ondan uzaklaştığını ve Gırnata'dan ayrılmak zorunda kaldığını şu şekilde özetlemiştir:

Çok geçmeden, düşmanlar ve jurnalciler, Vezir İbnü'l-Hatîb'e sultanla yakın ilişkim bulunduğunu ve beni koruduğunu ilettiler, kıskançlık duygularını körüklediler. İbnü'l-Hatîb, bana karşı hoşnutsuzluk duymaya başladı. Bu tutumunun yanı sıra, devleti tek başına yönetmesinden ve diğer durumlarına tahakküm göstermesinden de usanç duyar oldum. Bu arada, Bicâye hâkimi Sultan Ebû Abdillah'tan orayı 765/1364 Ramazan'ında ele geçirdiğini bildiren mektubu geldi, beni yanına çağırıyordu. Sultan İbnü'l-Ahmer'den Bicâye'ye gitmek için izin istedim. Sevgisinin sürmesi için, İbnü'l-Hatîb'in durumunu İbnü'l-Ahmer'e bildirmedim. İbnü'l-Ahmer, Bicâye'ye gitme talebime çok üzüldü. Yalnızca yardım etti. Uğurladı ve azık hazırladı. Vezir İbnü'l-Hatîb'in imlasıyla bir uğurlama yazısı düzenledi.²⁸

²⁵ İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, 78.

²⁶ İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, 79.

²⁷ İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 95.

²⁸ Fermanın metni için bk. İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, 85.

İbnü'l-Hatîb ve İbn Haldûn arasında meydana gelen yukarıda belirtilen olumsuz duruma rağmen, her ikisi de birbirlerine karşı sevgi ve saygılarını muhafaza etmişler ve zaman zaman mektuplaşmışlardır. Bu iletişimin devam etmesinin bir sebebinin, siyasi hayatlarının taşıdığı şartlar ve geçirdiği aşamalar açısından benzerlik göstermesine bağlamak mümkündür. Çünkü her biri Fas ve Gırnata olmak üzere komplolar ve darbelerle dolu dönemin yönetim merkezlerinde hazır bulunmuşlar ve olaylara yakından şahit olmuşlardır. Devlet kademesinde ulaştıkları prestijli konumlarından hapis ve sürgün olarak biten hayat dönümlerindeki benzerlik de oldukça ilgi çekici olmuştur. Zor geçen hayatlarının da birbirlerine karşı empati duymaları ve iletişimde kalmalarını sağladığını söyleyebiliriz.

2. İbnü'l-Hatîb ve İbn Haldûn'un Mektuplaşmaları

İbn Haldûn ve İbnü'l-Hatîb'in arasındaki mektuplara bakıldığında, İbnü'l-Hatîb'in *Reyhânetü'l-küttâb ve nüc'atü'l-müntâb* eserlerinde, İbn Haldûn'a yazdığı toplam altı adet mektuptan bahsettiği dikkat çekmektedir.²⁹ Diğer yandan İbn Haldûn'un dostundan gelen toplamda yedi mektuba *et-Ta'rif bi'İbni Haldûn*³⁰ adlı eserinde yer verdiği görülmektedir.³¹ İbn Haldûn'un kaydettiği sekizinci mektup ise, Vezir İbnü'l-Hatîb'in Değeri³² başlığı altında yer verdiği, İbnü'l-Hatîb'in sultanı adına Tunus sultanına hitaben yazdığı oldukça uzun bir mektuptur.

İki ismin kendi eserlerinde yer verdiği söz konusu mektuplara bakıldığında, sadece üç mektubun her iki eserde de ortak olarak bulunduğu görülmektedir. Nitekim İbnü'l-Hatîb'in İbn Haldûn'a yazdığını belirttiği mektupların sadece üç tanesinin *et-Ta'rif'te* görüldüğü,³³

²⁹ Ebû Abdullah Lisanüddin Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Hatîb, *Reyhânetü'l-küttâb ve nüc'atü'l-müntâb*, thk. Muhammed Abdullah İnan (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1401/1981), 2/134-140, 176-179, 184-186, 226-232.

³⁰ "İbn Haldûn, bir dünya tarihi niteliği taşıyan *Kitâbü'l-İber (Kitâbü Tercemâni'l-İber)* ve *divânü'l-mübtede' ve'l-haber fi 'eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men 'âsarâhüm min zevi's-sultânî'l-ekber el-İber*'in son cildine "*et-Ta'rif bi İbni Haldûn mü'ellifi hâze'l-kitâb*" başlığı altında kendi biyografisini de eklemiştir. Başlangıçta hayatının 797 (1395) yılına kadar olan kısmını anlattığı bu bölümü *el-İber*'in bir zeyli olarak düşünen İbn Haldûn (bu bölüm 1284'te [1867] *el-İber*'in zeylinde, 1322'de [1904] *Muqaddime*'nin hâmişinde yayımlanmıştır) daha sonra eseri tekrar ele almış, hayatının 807'ye (1405) kadar olan kısmını yazmıştır. İbn Haldûn, son şekliyle *et-Ta'rif*'i ayrı bir kitap olarak düşündüğünden *et-Ta'rif bi'İbni Haldûn mü'ellifi'l-kitâb ve rihletühû ğarben ve şarġen* şeklinde adlandırmıştır. *et-Ta'rif*, İbn Haldûn'un yakından tanınması ve biyografisinin çeşitli yönlerine ışık tutması bakımından değerli bir eserdir. Ayrıca bu eser, müellifinin içinde yaşadığı siyasi, sosyal, kültürel ve tarihi olaylara da yer veren bir eser olma özelliğine de sahiptir. Bu eserde yer alan bazı resmî yazışmalar, fermanlar, hükümdarlar arasında teâtî edilen mektuplar tarihî birer belge niteliğindedir. Başta Lisanüddin İbnü'l-Hatîb olmak üzere İbn Haldûn'un dostlarına, devlet adamlarına, âlimlere, şairlere, ediplere yazdığı mektuplar da o çağdaki içtimai, siyasi ve edebî hayat hakkında değerli bilgiler ihtiva etmektedir." bk. Uludağ, "İbn Haldûn", 19/542-543.

³¹ İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 86-87, 96-99, 112-124, 124-130, 137-140, 157-164, 224-231. Bunların dışında bir mektup daha aldığını ama metnin elinde olmadığını belirtmiştir. bk. İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 149.

³² İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 167-224.

³³ İbnü'l-Hatîb'in yazdığı ilki özlem içerikli mektup, ikincisi doğum kutlama mektubu, üçüncüsü ise İbn Haldûn'un Endülü's'e gelişini kutlamak için yazdığı mektuplardır. Mektup metinleri için bk. İbnü'l-Hatîb,

diğer üç mektuba³⁴ ise İbn Haldûn tarafından işaret edilmediği dikkat çekmektedir. Bu durumun, mektupların içerik bakımından tamamen kişisel ve özel konular olması nedeniyle, onlara atıfta bulunulmamasından kaynaklandığı düşünülebilir.³⁵ İbn Haldûn'un zikretmediği bu mektupların ilki, yakalandığı bir hastalıktan kurtulması üzerine aldığı bir mektuptur.³⁶ İkincisi, İbn Haldûn'un Merînî sultanı Ebû İnân tarafından³⁷ verilen hapis cezasının bitmesi üzerine yazdığı bir mektuptur.³⁸ Üçüncü mektup ise, İbnü'l-Hatîb'in *Reyhânetü'l-küttâb* adlı eserinde dostuna hitaben yazdığı belirtiltiği, şakalaşma ve güldürü başlığı altında yer verdiği, İbn Haldûn'un Hind isminde Romalı bir cariye ile olan münasebeti üzerine yazdığı bir mektup³⁹ da oldukça ilgi çekici olmuştur.

2.1. Mektupların İçerik Bakımından İncelenmesi

İbnü'l-Hatîb ve İbn Haldûn'un mektuplaşmaları, öncelikle her ikisinin de eserlerinde ortak olarak bulunan mektuplar göz önüne alınarak incelenmiştir. Ayrıca, İbnü'l-Hatîb'in eserlerinde yer vermediği, İbn Haldûn'un gelen mektuplara yazdığı cevabi mektuplara da değinilmiştir.⁴⁰ Her iki tarafın mektuplarını içermesi bakımından daha kapsamlı olduğu için bu mektuplar, İbn Haldûn'un *et-Ta'rif* adlı eserinde yer aldığı şekilde kronolojik sıralamaya göre ele alınmıştır. Gönderiliş ve cevap tarihi açısından mektupların muhtevası aşağıdaki gibidir:

1. mektup: 764/1363 yılında, İbnü'l-Hatîb tarafından İbn Haldûn'a, Gırnata'ya gelişini kutlamak ve dostluğunu göstermek için yazılmıştır.⁴¹

2. mektup: 769/1367 senesinde İbnü'l-Hatîb tarafından, Tilimsan'da bulunan dostu İbn Haldûn'a yönelik olmuştur.

3. mektup: İbnü'l-Hatîb'den İbn Haldûn'a 770/1368 yılında gönderilmiştir. Bu mektup İbnü'l-Hatîb'in Gırnata'da bulunduğu sırada, Tilimsan'da bulunan dostu İbn Haldûn'a yazdığı, özlemini dile getirdiği ve hacim olarak en uzun mektup metnidir.

Reyhânetü'l-küttâb, 2/134-140, 177-179, 185-186; İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 112-124, 224-231, 86-87.

³⁴ İbnü'l-Hatîb, *Reyhânetü'l-küttâb*, 2/176-177, 184-185, 226-232.

³⁵ Muhammed el-Âdil Latîf, *İbn Haldûn min hilâli mu'âşırîhi* (Tunus: Câmî'ü'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1420/2000), 94.

³⁶ İbnü'l-Hatîb, *Reyhânetü'l-küttâb*, 2/176-177.

³⁷ "İbn Haldûn, sultanın kendisine verdiği görevi ailesinin daha önce bulunduğu görevlerden aşağı görüyordu. Daha yüksek mevkilere ulaşmak için Sultan Ebû İnân aleyhinde düzenlenen bir komploya katılmakta sakınca görmedi. Ebû İnân, Bicâye'yi ele geçirdiği zaman buranın Hafsî Emîri Ebû Abdullah Muhammed'i esir alıp Fas'a getirmişti. İbn Haldûn, tekrar Bicâye emîri olması halinde kendisine hâciblik görevi verilmesi karşılığında esarettten kurtulması için çalışacağı hususunda Ebû Abdullah ile anlaştı. Sultan bu durumu öğrenince her ikisini de hapsedti (758/1357). Emîr Ebû Abdullah Muhammed bir süre sonra serbest bırakıldı, ancak İbn Haldûn iki yıl hapistede kaldı." bk. Uludağ, "İbn Haldûn", 19/539.

³⁸ İbnü'l-Hatîb, *Reyhânetü'l-küttâb*, 2/184-185.

³⁹ İbnü'l-Hatîb, *Reyhânetü'l-küttâb*, 2/226-232.

⁴⁰ İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 130-137, 149-157.

⁴¹ İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 86-87.

4. mektup: İbn Haldûn tarafından 770 yılında İbnü'l-Hatîb'in son iki mektubuna cevap olarak yazılmıştır.

5. mektup: 770 yılında İbnü'l-Hatîb tarafından Gırnata'dan yazılan cevabi mektuptur.

6. mektup: İbnü'l-Hatîb'ten aldığı ama mektubun metninin bilinmeyen bir sebeple elinde olmadığını belirttiği mektuba karşılık, 772 yılında İbn Haldûn tarafından yazılan cevabi mektuptur.

7. mektup: İbnü'l-Hatîb'in İbn Haldûn'un bir çocuğunun doğumu vesilesiyle yazdığı kutlama mektubudur.⁴²

2.2. Mektuplardaki Duygusal Dil

İbnü'l-Hatîb ve İbn Haldûn'u siyasi ortamın yanı sıra bilimsel düzeyde bir araya getiren bu dostluk, batı İslam coğrafyası Endülüs ve Mağrib topraklarında hâkim olan siyasi ve fikrî birtakım sorunlar üzerine gerçekleştirdikleri entelektüel diyaloglarla kurulmuştur. Bu dostluğu özel kılan şey karşılıklı menfaate dayanmayıp bunun Aristoteles'in de betimlediği gibi "Gerçek dostluk, erdem bakımından benzer olan iyi insanların dostluğudur. Çünkü bu iyi insanlar, erdemce birbirine benzer oldukları sebebiyle birbirleri için iyi şeyleri isterler."⁴³ dostluğa benzer bir nitelik taşımasıdır. Çünkü İbnü'l-Hatîb ve İbn Haldûn'da ortak olarak bulunan ilim vasfı, sahip oldukları erdemlerin en yücesiydi. Zaman geçtikçe de bu dostluk ilişkisi o kadar ileri seviyeye yükselmiştir ki artık biri diğersinin gerek özel hayatı gerek siyasi ve sosyal hayatı hatta yazdıkları eserler konusunda bile en ince ayrıntısına kadar haberdar olmuştur.

İbnü'l-Hatîb ve İbn Haldûn arasındaki mektuplarda hâkim unsur, dostluk ve kardeşlik ifadeleri olmuştur. Bu mektuplardan birinde İbnü'l-Hatîb şöyle demiştir:

Saygıdeğer efendim! Sevgili ve ülküdaş kardeşim! Çocuklarımin şefkatli uğrağı, kalbimin sâkini! Çoktandır haberini alamıyorum.⁴⁴

Başka bir mektubunda ise aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır.

Efendim, velim, kardeşim ve çocuğumun uğrak yeri! Nerede olursanız olun, Allah sizin yanınızda olsun! Lütuf ve inayetini sizden esirgemesin!⁴⁵

Yukarıdaki ifadelerde geçen efendim, dostum ve kardeşim gibi kelimeler, İbn Haldûn'un İbnü'l-Hatîb'in kalbindeki yerinin büyüklüğünü ve ona verdiği değeri göstermektedir. Aynı zamanda bu ifadeler, aralarında bulunan mesafeye rağmen, onları bir araya getiren dostluk bağının ne kadar kuvvetli olduğuna işaret etmektedir.

⁴² İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 224-231.

⁴³ Aristoteles, *el-Ahlâk*, thk. Abdurrahman Bedevî, çev. İshak b. Huneyn (Kuveyt: Vekâletü'l-Matbû'ât, 1399/1979), 279.

⁴⁴ İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, 100.

⁴⁵ İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, 107.

İbn Haldûn'un benzer şekilde dostu İbnü'l-Hatîb'e yazdığı bir mektubunda duygularını aşağıdaki şekilde dile getirdiği ifadeleri, dostunun kendisi için ifade ettiği değere işaret etmektedir:

Yüce ve büyük efendim! Ardına düşülen hazine değerindeki biricğim! İyi ve şefkatli baba uğrağı!⁴⁶

Yukarıdaki ifadelerde de görüldüğü üzere bu mektupların hitap cümlelerinde geçen bazı söylemler oldukça dikkat çekicidir. Nitekim İbnü'l-Hatîb yaklaşık olarak yirmi yaş büyük olduğu dostu İbn Haldûn'a hitap ederken "çocuğumun yeri" ifadesini kullanırken İbn Haldûn'un da kendisine hitaben "baba ocağı" ifadesini kullanması, aralarındaki yaş farkına hürmet ettiklerinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bu yaş farkına rağmen farklı kıtalarda ve farklı devletlerde aynı vazifeyi yürüten birer siyasi kişilik olmalarının, dostluklarına ek olarak onları bir araya getiren sebeplerden bir diğeri olduğu söylenebilir.

Mektuplarda sağlıkla ilgili hususlarda da birbirini haberdar etme arzusu olduğuna rastlanılmıştır. Nitekim İbnü'l-Hatîb yazdığı bir mektubunda, kendisinde baş gösteren bazı sağlık problemlerinden dostunu haberdar ederek şöyle demiştir:

Bilin ki ben özlemle yanıyorum, sapkın kötü mizaç beni sarmaladı, hastalıklar birbiri kovaladı, sebebin sürmesi ve savmaktan acziyet dolayısıyla çare de yok. İşte bu müdahalenin akibetini Allah hayra çevirsin.⁴⁷

İbnü'l-Hatîb ile İbn Haldûn arasında bazen kutlama ve tebrik amacıyla da mektuplaşmalar olduğu görülmektedir. Bunun en güzel örneği, İbnü'l-Hatîb'in İbn Haldûn'a çocuğunun doğumu vesilesiyle yazdığı kutlama mektubudur.⁴⁸ Üç şiir beytiyle giriş yaptığı bu mektubuna nesir olarak devam etmiş, mektubun ortasında ve sonunda aynı şekilde kısa beyitlere yer vermiştir. Mektubun girişi şu şekildedir:

هَنِيئًا أَنَا الْفَضْلُ الرِّضَا وَأَنَا زَيْدٌ / وَأَمِنْتُ مِنْ بَغْيِ يُحَافُ وَمِنْ كَيْدِ
بَطَالِغِ بَيْنِ طَالٍ فِي السَّعْدِ شَأْوُهُ / فَمَا هُوَ مِنْ عَمَرٍ وَالرِّجَالِ وَلَا زَيْدِ
وَقَدِيدِ بِشُكْرِ اللَّهِ أَنْعَمَهُ النَّبِيُّ / أَوَابِدَهَا تَأْتِي سِوَى الشُّكْرِ مِنْ قَيْدِ⁴⁹

(Ne mutlu! Ey Ebü'l-Fadli'r-Ridâ ve Ebû Zeyd, esensin,
Korkulan aşırılıktan, her türlü tuzaktan güvendesin.
Bir uğurla, bahtı çok yaver gitti.
O, erkeklerin ne Amr'ıdır, ne de Zeyd'i.
Allah'a binlerce şükrederek nimetlerini sağlamlama,
Vahşi nimet atları, tutulmaz başka bağla.)⁵⁰

⁴⁶ İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, 104.

⁴⁷ İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, 107.

⁴⁸ İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 224-231.

⁴⁹ İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 224.

⁵⁰ İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, 123.

Mektubun ilerleyen bölümlerinde İbnü'l-Hatîb'in bu güzel haberin kendisine geç verilmesinden dolayı gücendiği dikkat çekmektedir. Sitemini şu sözlerle dile getirmiştir:

إِذَا لَمْ يُبَشِّرْهُ مِثْلِي بِمِنْحَةِ اللَّهِ قَبْلَ تِلْكَ الدَّاتِ السَّرِيَةِ، الْخَلِيقَةِ بِالْبَعَمِ الْحَرِيَةِ، فَمَنْ الَّذِي يُبَشِّرُ، وَعَلَى مَنْ يُعْرَضُ بِرُهَا، أَوْ يُبَشِّرُ⁵¹

(Böyle asil ve layık nimetlere müstehak bir zâtâ, Allah'ın ihsanı benim gibisine müjdelenecekse, kime müjdelenecek, giysisi kime sunulacak ya da yayılacak?)⁵²

وَمِنْهُ جَلَّ وَعَلَا نَسْأَلُ أَنْ يُرِيَهُ قُرَّةَ الْعَيْنِ فِي نَفْسِهِ وَمَالِهِ وَبَيْتِهِ، وَيَجْعَلَ أَكْبَرَ عَطَايَا الْمَيْالِجِ أَصْغَرَ سِنِينِهِ، وَيُقَلِّدَ عَوَاتِقَ الْكَوَاكِبِ الْبَابَانِيَةَ حَمَائِلَ أَمَانِيهِ⁵³

(Ulu ve yüce Allah'tan, canında, malında ve çocuklarında ona gözyadınılığı göstermesini, en büyük ihsanını en düşük yaşı yapmasını, emellerinin yüklerini güneş ve ay görmeyen yıldızların omuzlarına yüklemesini dileriz.)⁵⁴

İbnü'l-Hatîb ve İbn Haldûn arasında geçen konuşmalardan anlaşıldığı kadarıyla bu iki önemli tarihçinin arasındaki ilişki bağları, sadece birbirlerinden haberdar olma ve izlerini sürmeye dayanan dostluk sınırlarını aşmaktaydı. Birbirlerinin kültürel ve edebi statülerine saygı duymakla birlikte, entelektüel meselelerden çok kişisel durumları önemseyen bir bağdı. Buna rağmen, yine de ikisi arasında geçen konuşmalarda ilmî konular da sohbet konusuydu. Zaman zaman birbirlerini yeni bir kitap kaleme aldıkları veya yazmakla meşgul oldukları hususlarda haberdar ettikleri görülmektedir. Nitekim İbnü'l-Hatîb dostuna hitaben yazdığı mektupta yeni bir eser yazdığını şu sözleriyle ifade ediyor:

Bu kemalin özlediği, vakit meşguliyetiyle ilgili hususlara gelince bazı kayıtlar ve eserler ortaya çıktı. Bu çalışmalardan biri, doğululardan İbn Ebî Hacı'nın eserlerinden sultana sunulan sevgi (aşk) konusunda bir kitaptır. Dostlar ona itiraz etmeyi salık verdi. Ben de itirazımı yönelttim. Konuyu daha yüksekte seçtim. Bu "Allah sevgisidir". Dostların ilginç olduğunu söylediği bir kitap olarak ortaya çıktı. "Târîhu Ğirnâta" ve başka eserlerimle beraber doğuya gönderildi.⁵⁵

Yukarıda zikredilenlere ek olarak başka bir mektubunda ise İbnü'l-Hatîb'in "el-Ġayre 'alâ ehli'l-Ġayre" ve "Ġamlu'l-cumhûr 'ale's-sünneti'l-meşhur" adını verdiği iki kitapçığı yazdığını, Cevherî'nin "Kitâbu't-Tâc"ını özetlemeye çalıştığını kaydederek bir yandan da ilmî faaliyetlerle meşguliyetinin devam ettiğini haber verdiği dikkat çekmektedir.⁵⁶

İbn Haldûn ise İbnü'l-Hatîb'in yazdığı eserler hakkında bilgilendirilmesi üzerine şu ifadeleri kaydetmiştir: "Efendim bana, bu büyük fütuhatta yazmış olduğu ilginç kitapları ve

⁵¹ İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 229.

⁵² İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, 126.

⁵³ İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 230.

⁵⁴ İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, 126.

⁵⁵ İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, 102.

⁵⁶ İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 129.

belâğatli risâleleri bildiriyor. İsterdim ki hepsi veya bir kısmı bana hediye edilsin.”⁵⁷

İbn Haldûn ve İbnü'l-Hatîb arasındaki mektuplar, aynı zamanda yaşadıkları yerlerde meydana gelen tüm olaylar hakkında bilgi verme arzusu taşımaktaydı. Bu bağlamda birbirlerinin durumlarından haberdar olmak üzere yazdıkları bu mektuplar, ayrıca Mağrib ve Endülü's'ün söz konusu dönemdeki tarihini araştırmak isteyen herkesin işine yarayacak önemli tarihî belgelerin de ifadesi olması açısından önem arz etmektedir. Bütün bunların yanı sıra söz konusu mektuplar, o dönemin risâle sanatının eşsiz örneklerinden bazılarını temsil etmesi bakımından da son derece kıymetlidir.

2.3. Mektupların Edebî Üslubu

İbnü'l-Hatîb ve İbn Haldûn'un mektuplarının risâle sanatının kendisi üzerine inşa edildiği temel unsurları içerdiği görülmektedir. Bu çerçevede mektuplar giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Bu öğelerden her birinin kendine has özellikleri vardır. İbnü'l-Hatîb ve İbn Haldûn'un mektuplarının da giriş kısımlarında muhataba hitap ile başlanmış, gelişme kısmında mektubu yazma sebebine yer verilmiş, sonuç kısmında ise birbirlerine karşı yaptıkları dua ile mektuplarına son verilmiştir.

Mektupların giriş kısmında yer verilen hitap cümlesine örnek olarak İbnü'l-Hatîb'in dostu İbn Haldûn'a hitaben şu ifadeleri verilebilir:

يا سَيِّدِي إِجْلَالاً وَاعْتِدَاداً، وَأَخِي وَدّاً وَاعْتِقَاداً، وَمَحَلَّ وَلَدِي شَفَقَةً سَكَتَ مِنِّي فُؤَاداً⁵⁸

“Saygıdeğer efendim! Sevgili ve ülküdaş kardeşim! Çocuklarımla şefkatli uğrağı, kalbimin sâkini! Çoktandır haberini alamıyorum.”⁵⁹

Bazı mektupların da şiir ile başlandığı görülmektedir. İbnü'l-Hatîb'in İbn Haldûn'a duyduğu özlemine ifade ettiği mektubunun giriş bölümü bunun bir örneğidir.⁶⁰

بِنَفْسِي وَمَا نَفْسِي عَلَيَّ بِحَبْنَةٍ / فَيُنْزِلُنِي عَنْهَا الْمَكَاسِرَ بِأَمَانٍ
حَيِّبٌ نَأَى عَنِّي وَصَمٌّ لِأَنِّي / وَرَأَيْتُ سَهَامَ الْبَيْتِ عَمْداً فَأَصْمَانِي⁶¹

(Nefsim bana çok ağır bir yükür,
Bu yükün azalmasında hiç ümidim yoktur
Benden ayrılan ve iniltme sağırlaşan bir dost
Yüzüme gülüp de beni oracıkta öldüren dost)⁶²

⁵⁷ İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, 105.

⁵⁸ İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 124.

⁵⁹ İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, 100.

⁶⁰ Makkarî, *Nefhü't-tîb*, 6/173-174.

⁶¹ İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 112.

⁶² İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, 94.

Gelişme bölümünde mektubun yazılma amacına yönelik duygusal ifadelerin hâkim olduğu cümlelerle karşılaşmaktayız.

772 yılında İbn Haldûn'un, kıskançlık ve iftiralar nedeniyle ortaya çıkan yanlış anlaşılma ve dostluk havasının bozulması üzerine yazdığı cevabi mektupta, duygularını uzun uzadıya ifade ettiği, dostane ifadelere oldukça yer verdiği ve dostluğu konusundaki samimiyetini vurguladığı dikkat çekmektedir. Duygularını şöyle ifade etmiştir:

أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِصَاحِبِ عَقْدِي فِيهِ مِنْ حُبِّي لَكُمْ وَمَعْرِفَتِي بِمَقْدَارِكُمْ، وَالْإِشَادَةَ فِي الْأَفَاقِ بِمَنَاقِبِكُمْ، دَيْدَنَا مَعْرُوفًا وَسَجِيَّةً رَاسِحَةً،
يَعْلَمُ اللَّهُ وَكَفَى بِهِ شَهِيدًا⁶³

(Sizi sevdiğime, kadrinizi bildiğime, size son derece saygı gösterdiğime, sizi övdüğüme, güzelliklerinizi bütün ufuklarda duyurduğuma dair daha iyi bildiğiniz sağlam akdimi, bilinen bir töre ve sağlam bir ahlak olarak belirtiyorum.)⁶⁴

Devamında şöyle demiştir:

فَأَنَا أَحَابِبِيكُمْ مِنْ اسْتِشْعَارِ نَبْوَةٍ أَوْ إِحْقَاقِ طَيْنٍ، وَلَوْ تَعَلَّقَ بِقَلْبِ سَاقِي حُرٌّ دَرَّةً وَدَرَّةً، فَحَاشَ اللَّهُ أَنْ يُقَدِّحَ فِي الْخُلُوصِ لَكُمْ
أَوْ يَرْجِعَ سِوَابَكُمْ⁶⁵

(Nefret duymanızdan ve zannın gerçek sanılmasından sizi tenzih ederim. İçimde size karşı en küçük bir vefasızlık yok. Size olan içtenliğin yaralanmasından veya iyiliklerinizin unutulmasından Allah saklasın.)⁶⁶

Mektupların sonuç bölümlerinin ise genelde selam ve dua ifadeleri ile bitirildiği görülmektedir. İbnü'l-Hatîb'e ait olan aşağıdaki ifadeler bunun için güzel bir örnektir:

وَاللَّهُ أَسْأَلُ أَنْ يَصُونَنِي فِي الْبُعْدِ وَدِيْعِي مِنْكَ لَدَيْهِ، وَيُلَيْسَنَّ الْعَاقِبَةَ، وَيُحْلِصَنَّكَ وَإِيَّايَ مِنَ الْوَزْطَةِ، وَيَحْمِلَنَا أَجْمَعِينَ عَلَى الْحَاقِدَةِ،
وَيَحْتَمِنَ لَنَا بِالسَّعَادَةِ

“Allah’tan uzakta, sendeki emanetimi katında korumasını, sana afiyet vermesini, seni ve beni tehlikelere düşmekten korumasını, hepimizi doğruya erdirmesini, sonumuzu mutlu kılmasını dilerim.”

İbnü'l-Hatîb ve İbn Haldûn'un mektuplarında sözü güçlendirip manayı pekiştirmek için nida, yemin ve soru ifadelerine oldukça fazla yer verildiği dikkat çekmektedir.

İbnü'l-Hatîb ve İbn Haldûn'un mektuplarında zaman zaman Kur'ân-ı Kerîm'in üslubunun etkileri görülmektedir. Nitekim İbnü'l-Hatîb'in mektubuna cevap olarak yazdığı satırlarda İbn Haldûn, A'raf suresi 188. ayetinden alıntı yaparak ifadesini “Eğer gaybı biliyor olsaydım daha fazla hayır elde etmek isterdim.” anlamındaki ayet ile süslemiştir.

⁶³ İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 150.

⁶⁴ İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, 114.

⁶⁵ İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 151.

⁶⁶ İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, 114.

İbnü'l-Hatîb'in mektubunda yer verdiği aşağıdaki şiir beytinde ise Mâide suresinde ge-
 çen “*Kim bir canı yaşatsırsa, bütün insanlığı yaşatmış gibidir.*” ayetine işaret etmiştir:

بَا مِنْ تَرْجَلٍ وَالرِّيَاحِ لِأَجْلِهِ يُشْتَاقُ إِنْ هَبَّتْ سَدَا رِيَّاحَا / تَحْتَا التُّفُوسُ إِذَا بَعَثَتْ نَحْيَهُ وَإِذَا عَزَمَتْ أَقْرَأَ وَمَنْ أَحْيَاهَا⁶⁷

İbnü'l-Hatîb ve İbn Haldûn'un mektuplarına hâkim olan üslup edebî bir karakter taşı-
 maktadır. Özellikle İbnü'l-Hatîb'in mektupları, edebî açıdan daha çok ön plana çıkmaktadır.
 Çünkü İbnü'l-Hatîb'in edebî üslubu, doğru ve açık bir şekilde kullanılan dil ve akıcı bir an-
 latıma dayanmaktaydı. Fesahat ve belagat konusundaki mahareti, dil alanında adının ön
 plana çıkmasını sağlamıştır. Mektuplarında bedîc ve beyan sanatlarını pratiğe dökmesi de
 onları edebî açıdan oldukça değerli kılmıştır. İbnü'l-Hatîb'in dikkat çeken bu üslubunun
 farkında olan İbn Haldûn'un bir mektubunda, “Onunla (İbnü'l-Hatîb) rekabet edemem en-
 dişesiyle, secîli yazmaktan kaçındım. İbnü'l-Hatîb'in üslubu, erişilmez bir özelliğe sa-
 hipti.”⁶⁸ şeklinde bir not düştüğu dikkat çekmektedir. Bu giriş cümlesinden de anlaşılacağı
 üzere İbn Haldûn'un, söz konusu çağın mektup sanatını ayrıcalıklı kılan seci sanatından
 uzak durmaya çalıştığı görölmektedir.

İbnü'l-Hatîb ve İbn Haldûn'un, birbirlerine karşı olan duygularını aktarırken, muhata-
 bın kalbinde etki uyandırabilmek için güzel ve özenle seçilmiş sözler kullanmaları bunu da
 akıcı bir üslupla ifade etmeleri mektuplarını edebî açıdan değerli kılmıştır. Bu çerçevede
 bedi ve beyan sanatlarından bir dizi sanatları kullanmaya özen göstermiştir. Ayrıca mek-
 tuplarında şiir ve nesri harmanlamaları, nazım ve nesir alanındaki yeteneklerinin göster-
 gesi olmuştur.

Örneğin; İbnü'l-Hatîb'in İbn Haldûn'a, Gırnata'ya gelişini kutlamak ve dostluğunu gös-
 termek için yazdığı, dört şiir beytiyle giriş yapıp nesir olarak devam ettiği mektubunun⁶⁹
 girişi şu şekildedir:

خَلَّتْ خُلُولَ الْعَيْثِ بِلْبَدِ الْمَحَلِ / عَلَى طَائِرِ الْمُتِمُونَ وَالرَّحْبِ وَالسَّهْلِ⁷⁰

(Geldin rahmet yağmuru gibi güzel beldeye / Hoş geldin, sefa geldin, bize şeref verdin.)

Yukarıdaki ifadede *istiare-i tasrihiyye* sanatı vardır. *Müşebbeh bih* olan yağmur kelimesi
 zikredilmiş, müşebbeh ise (İbn Haldûn) hafzedilmiştir. Bu da dostu İbn Haldûn'un gittiği
 her yere beraberinde hayır ve bereketler götürdüğünü vurgulamak yani onu övmek için
 başvurduğu bir sanat olmuştur.

İbnü'l-Hatîb'in bu mektupta kinaye sanatına da başvurduğu dikkat çekmektedir. Örne-
 ğin, *أَقْسَمْتُ بِمَنْ حَجَّتْ قُرَيْشٌ لَيْتِيهِ* (Kureyş'in, O'nun evine hac yaptığına yeminler olsun ki!) ifade-
 sinde, Kureyş'in Resulullah'ın evini hac yaptığını göstermez, çünkü onun evi Kabe'de de-
 ğildir. Burada vurgulanmak istenen mana, İslam öncesi dönemde güç ve zenginliklerine

⁶⁷ İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 121; Mâide, 5/32.

⁶⁸ İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 130.

⁶⁹ İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 86-87.

⁷⁰ İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 86.

rağmen, Resulullah'ın büyüklüğü ve Kureyş'in önemsizliğine ilişkin olduğudur. Burada mektubu yazan İbnü'l-Hatîb, Resulullah'ın büyüklüğü gerçeğini, Kureyş'in onun evini hac yaptığını delil göstererek ortaya koymaya çalışmıştır. Burada yaptığı yemine saygı göstermek ve dostu ile arasındaki dostane ilişkinin gücünü en üst düzeye çıkarmak için, duygularını güçlendirip netleştirmek için kinaye sanatına başvurduğu dikkat çekmektedir.

İbnü'l-Hatîb'in bu mektubunda lafızla ilgili süsleme sanatlarına başvurduğu, en çok da seci sanatını kullandığı görülmektedir. Örneğin;

وَرَمَائُهُ رَوْحٌ وَرَاحٌ، مَعْدَى فِي النَّعِيمِ وَمَرَاحٌ، وَ قَصْفُ صُرْحٍ، وَرَقِي وَجْرَاحٍ، وَاتِّخَابٌ وَأَقْبَرِاحٌ⁷¹

(Zamanı sevinç ve neşedir, nimetin uğrak yeridir, açık bir eğlentedir, büyü ve yaradır, seçme ve önermedir.)⁷²

Yukarıdaki ifadelerde geçen صُرْحٍ، مَرَاحٍ، رَاحٍ، جَرَاحٍ kelimeleri arasında seci sanatı kullanılmıştır. Böylece İbnü'l-Hatîb, duygu ve düşüncelerini, ritmik açıdan uyum yakaladığı kelimeleri seçerek ifade etmiştir. Harfler arasında yakaladığı ses benzerlikleri ile metinlerin akıcı olmasını sağlamıştır. Ayrıca seci sanatına oldukça yer vermesi, kelime dağarcığının genişliğine ve edebî üsluptaki maharetine işaret etmiştir. Bu seciler ise muhataba iletilmesi amaçlanan anlamı gölgede bırakmamıştır. Çünkü ona göre seci, manaların lafız kalıbı içinde güzel bir şekilde sunulduğu bir vasıta olmuştur.

İbn Haldûn'un dostu İbnü'l-Hatîb'e cevaben yazdığı mektubuna bakıldığında ise duygularını somutlaştırıp, anlamın gücünü ve güzelliğini artırıp muhatabı etkilemek için kinaye ve istiare gibi sanatları kullandığı görülmüştür. Mektubunun giriş kısmında dostuna karşı olan sevgisini ve özlemine dile getirirken edebi maharetini sergilemekten geri durmamıştır. Öyle ki "سَيِّدِي بَجْدًا وَعَلْوًا وَاوَّاجِدِي دُخْرًا مَرْجُوًّا، مَحَلَّ الْوَالِدِي بَرًّا وَخُنُوعًا، مَا زَالَ السُّؤُقُ يَزْعَى سَمْعِي أَنْبَاءَكَ" (Yüce ve büyük efendim! Ardına düşülen hazine değerindeki biricğim! İyi ve şefkatli baba ocağı! Özlem, haberlerine kulak veriyor.)⁷⁴ cümlesindeki "سَيِّدِي بَجْدًا وَعَلْوًا" ifadesinde kinaye sanatı vardır. Nitekim bu cümleyle dostunun yüce ve büyük olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu ifade aslında arkadaşının Gırnata Sarayında sahip olduğu vezirlik makamına vurgu yapmaktadır. Mananın somut hale gelmesi ve hissedilebilir olması için kinaye sanatına başvurduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıda zikredilen ifadelerinde geçen "مَا زَالَ السُّؤُقُ يَزْعَى سَمْعِي أَنْبَاءَكَ" cümlesinde ise *istiare-i mekniyye* sanatı görülmektedir. Çünkü İbn Haldûn burada özlemi, haber bekleyen insana benzetmiş, müşebbeh olan özlem kelimesi zikredilirken, müşebbeh bih olan insan kelimesi hafzedilmiştir. Hafzedilen müşebbeh bihe de kendisiyle ilgili bir hususla (beklemek) işaret edilmiştir.

⁷¹ İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 87.

⁷² İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, 78.

⁷³ İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, 130.

⁷⁴ İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, 104.

Sonuç

Bir toplumda meydana gelen sosyal ve siyasi gelişmeler, entelektüel ve edebî alandaki gelişimi etkiler. Bu sebeple bir dönemin edebiyat hayatının incelenmesi söz konusu asrın gerçekliği ve gelişmeleri hakkında canlı bir tablo ortaya koyar. Bu temelde bu makalede, İbnü'l-Hatîb ve İbn Haldûn'un, hem hayatları hakkında birbirlerini haberdar etmek hem de fikrî anlamda irtibatı koparmamak arzusuyla birbirlerine gönderdikleri mektuplar, içerdiği dostluk ve arkadaşlık temaları bağlamında ele alınıp incelenmiştir.

İbnü'l-Hatîb ile İbn Haldûn, olağanüstü şartlarda tanışma ve bir arada bulunma fırsatı bulmuş, aralarında her ikisinin de kendi eserlerinde atıfta buldukları dostlukları başlatmıştır. Bu dostlukları da birbirlerine gönderdikleri mektuplar aracılığıyla tespit edilmiştir. Mektuplarda yer alan dostum, baba ocağı, oğlum, efendim, kardeşim gibi dostluk ve kardeşlik ifadeleri, onları bir araya getiren bağın ne kadar kuvvetli olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca mektuplar, bu iki ismin dostluğunun başlamasından itibaren hem kendi özel hayatları hem de içinde buldukları dönemin başta siyasi olmak üzere birçok durumu hakkında kıymetli bilgi ve belgeler içermektedir.

Çalışmamızda Endülüs Arap Edebiyatı'nda bir sanat dalı olarak yer edinmiş olan ihvâniyât risâle türüne bir örnek olması açısından İbnü'l-Hatîb ile İbn Haldûn arasında gerçekleşen mektuplar ele alınmıştır. Bu bağlamda Endülüs edebiyatında risâle sanatı tarihi kısaca ele alınmış, ardından her iki ismin birbirlerine gönderdiği mektuplar, eserlerinde tespit edilerek kronolojik açıdan sıralanmıştır.

İbnü'l-Hatîb ve İbn Haldûn'un mektuplarına edebî bir üslubun hâkim olduğu gözlemlenmiştir. Her ikisi de mektuplarını yazarken dili doğru ve açık bir şekilde kullanmaya çalışmış, fesahat ve belagat alanında sahip olduğu beceriyi ortaya koymuşlardır. Bu da onların mektuplarını edebî açıdan oldukça değerli kılmıştır. Mektuplarında kinaye ve istiare gibi retorik imgelere başvurmuşlardır. Böylece duyguların somutlaştırılıp, anlamın gücü ve güzelliği artırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca mektuplarda şiir ve nesrin harmanlandığı görülmektedir. Bu da mektuplara edebî bir değer kazandırmaktadır.

Kaynakça

- Abûş, Zâkir Abdüllatîf. “Lisânüddîn İbnü'l-Ḥaṭîb ve şuveruhü'l-belâgiyye”. *Mecelletü Kulliyeti't-Terbiyyeti'l-Esâsiyye* 43 (2019), 1599-1608.
- Aristoteles. *el-Ahlâk*. çev. İshak b. Huneyn. thk. Abdurrahman Bedevî. Kuveyt: Vekâletü'l-Matbû'ât, 1399/1979.
- Atîk, Abdülazîz. *el-Edebü'l-'Arabî fi'l-Endelüs*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, ts.
- Chejne, Anwar G. *Muslim Spain: It's History and Culture*. Minneapolis: The University of Minnesota, 1974.
- İbn Haldûn. *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyüddin Abdurrahman b. Muhammed. *Kitâbü'l-İber*. 8 Cilt. Mısır: Bulak, 1284/1867.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyüddin Abdurrahman b. Muhammed. *et-Ta'rîf bi İbn Ḥaldûn ve riḥletühû ğarben ve şarḩen*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1399/1979.
- İbnü'l-Hatîb, Ebû Abdullah Lisanüddin Muhammed b. Abdullah. *el-İḥâta fi aḩbâri Ğırnâḩa*. thk. Muhammed Abdullah İnân. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1397/1977.
- İbnü'l-Hatîb, Ebû Abdullah Lisanüddin Muhammed b. Abdullah. *Mi'yâru'l-iḩtiyâr fi zikri'l-me'âhid ve'd-diyâr*. thk. Muhammed Kemâl Şebâne. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1422/2002.
- İbnü'l-Hatîb, Ebû Abdullah Lisanüddin Muhammed b. Abdullah. *Nüfâdatü'l-cerâb fi 'ulâleti'l-iġtirâb*. thk. Ahmet Muhtar el-Abbâdî. Kazablanka: Dârü'n-Neşri'l-Maġribiyye, 1405/1985.
- İbnü'l-Hatîb, Ebû Abdullah Lisanüddin Muhammed b. Abdullah. *Ravḩatü't-Ta'rîf bi'l-ḩubbi'ş-Şerîf*. thk. Muhammed el-Kettânî. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1389/1970.
- İbnü'l-Hatîb, Ebû Abdullah Lisanüddin Muhammed b. Abdullah. *Reyhânetu'l-küttâb ve nüc'atü'l-müntâb*. thk. Muhammed Abdullah İnân. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1401/1981.
- İd, Muhammed. *el-Memleketü'l-lisâniyye fi nazari İbn Ḥaldûn*. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1979.
- İnân, Muhammed Abdullah. *Lisânüddîn İbnü'l-Ḥatîb: ḩayâtühû ve türâşühü'l-fikrî*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1387/1968.
- Kaysî, Felâh. *Edebü'r-resâ'il fi'l-Endelüs fi'l-ḩarni'l-ḩâmisi'l-hicrî*. Ammân: Dâru'l-Beşîr, 1989.
- Latîf, Muhammed el-Âdil. *İbn Ḥaldûn min ḩilâli mu'âşırîhî*. Tunus: Câmi'ü'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 1420/2000.
- Makkarî, Ebü'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *Ezhâru'r-Riyâd fi aḩbâr-i*

‘îyâd. thk. Muhammed es-Sekkâ vd. 3 Cilt. Kahire: Matba‘atü Lecnetü’t-Telif ve’t-Terceme ve’n-Neşr, 1357/1939.

Makkarî, Ebü’l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *Nefhü’t-tîb min ğusni’l-Endelüsi’r-raţîb ve zikru vezîrihâ Lisâni’d-din İbni’l-Ĥatîb*. thk. İhsan Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1387/1968.

Uludağ, Süleyman. “İbn Haldûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/539-543. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 1999.

Vafî, Ali Abdolvâhid. ‘Abdurrahmân b. Ĥaldûn: Ĥayâtühû ve âşâruhû ve mezâhiru ‘abkariyyetihî. Kahire: Mektebetü Mısır, 1381/1962.

An Example of Ikhwāniyyāt in Andalusian Treatises: Correspondence Between Ibn Khaldūn and Ibn al-Khatīb

Extended Summary

The cultural background of Ibn Khaldūn and Ibn al-Khatīb, who wrote works in the fields of history, thought, science and literature, was the most important reason for their influence in politics. In the century in which they lived, scientific power and political authorities were in a state of complete interlocking. Ibn Khaldūn, who held many political positions, was known for his scientific and intellectual competence. Similarly, Ibn al-Khatīb was one of the scholars who proved himself in many fields such as history, geography, fiqh, philosophy and literature. In this study, the letters of Ibn Khaldūn and Ibn al-Khatīb, who shared the same period, who came to prominence in North Africa and Andalusia in the 8th/14th century with both their works and their political struggle, who were important names in the history of Arabic literature and thought, and who had a wide impact with their views in their time and later, are analysed as an example of the treatise of ikhwāniyyāt. In this framework, firstly, the evidence pointing to this friendship is presented. In the study, the correspondence of Ibn al-Khatīb and Ibn Khaldūn is analysed in the context of the letters of ikhwāniyyāt and its place in Arabic literature is tried to be determined by analysing its form and content.

After giving brief information about literary treatises in the introduction part of the study, the biographies of these two names and their political positions, which were an important factor in the formation of their friendship, were discussed.

In the first part of the study, information is given about the beginning and advanced stages of their friendship. As a matter of fact, Ibn al-Khatīb and Ibn Khaldūn first met in the Maghrib. Ibn al-Khatīb was supported by Ibn Khaldūn during his exile in Morocco, and thus the first seeds of their friendship, which was established on the basis of love and respect, began to be sown. Their second meeting took place in Andalusia. Ibn Khaldūn, who lost his authority and reputation in Morocco as a result of some political events, was invited to Granada by the sultan. Arriving in Granada, Ibn Khaldūn was welcomed by Ibn al-Khatīb with a letter congratulating his arrival and showing his friendship. Ibn al-Khatīb, who doubted that Ibn Khaldūn's presence in the court of Granada had reached a level that threatened his viziership, changed his attitude. Ibn Khaldūn felt that the sultan was distancing himself from him due to the rift between him and Ibn al-Khatīb and had to leave Granada. Despite this negative situation, both maintained their love and respect for each other and exchanged letters from time to time. One of the reasons for the continuation of this communication can be attributed to the similarities in terms of the conditions and stages of their political lives. Because each of them was present in the administrative centres of the period full of conspiracies and coups in Morocco and Granada and witnessed the events closely. The similarity in their life cycles, which ended in imprisonment and exile from the prestigious positions they reached at the state level, was also very

interesting. We can say that their difficult lives enabled them to empathise with each other and keep in touch.

In the second part, the letters they sent to each other were identified and analysed in terms of content and the literary power of these letters was emphasised. Ibn al-Khatîb and Ibn Khaldûn's correspondence has been analysed primarily by considering the letters common to both of their works. In addition, the letters that Ibn Khaldûn wrote in reply to the incoming letters, which Ibn al-Khatîb did not include in his works, are also mentioned. Since it is more comprehensive in terms of including the letters of both sides, these letters are discussed in chronological order as they are included in Ibn Khaldûn's *al-Ta'rif*. In this context, it is noteworthy that Ibn al-Khatîb mentions a total of six letters to Ibn Khaldûn in his *Rayhânat al-Quttâb*, while Ibn Khaldûn includes a total of seven letters from his friend in his *al-Ta'rif*. The eighth letter recorded by Ibn Khaldûn is a very long letter addressed to the sultan of Tunisia on behalf of Ibn al-Khatîb's sultan, which he includes under the title The Value of the Vizier Ibn al-Khatîb.

When we look at the letters mentioned by the two names in their works, it is seen that only three letters are common to both works. As a matter of fact, it is noteworthy that only three of the letters that Ibn al-Khatîb states that he wrote to Ibn Khaldûn appear in *al-Ta'rif* and the other three letters are not mentioned by Ibn Khaldûn. This may be thought to be due to the fact that the letters are purely personal and private matters in terms of content, and therefore no reference is made to them.

The style of Ibn al-Khatîb and Ibn Khaldûn's letters has a literary character. Both of them tried to use the language correctly and clearly while writing their letters and demonstrated their skills in the field of eloquence and eloquence. This made their letters quite valuable in literary terms. Especially Ibn al-Khatîb's letters are more prominent in terms of literature. Because Ibn al-Khatîb's literary style was based on accurate and clear language and fluent narration. His mastery of eloquence made him stand out in the field of language. It is noteworthy that Ibn Khaldûn, who was aware of Ibn al-Khatîb's remarkable style, wrote in one of his letters, "I avoided writing in prose for fear of not being able to compete with him (Ibn al-Khatîb). Ibn al-Khatîb's style had an inaccessible feature." As can be understood from this sentence, it is seen that Ibn Khaldûn tried to avoid the art of *seci*, which privileged the art of letter writing of the age in question. Ibn al-Khatîb and Ibn Khaldûn's use of beautiful and carefully chosen words in order to make an impact on the heart of the addressee while conveying their feelings towards each other and expressing this in a fluent style made their letters valuable in literary terms. In this context, they took care to use a series of arts from the arts of *al-badî'* and *al-bayân*. In addition, the fact that they blended poetry and prose in their letters was an indication of their skills in verse and prose.

Keywords

Arabic Language and Rhetoric, Andalusian Literature, Literary Style, Letters of Brotherhood, Banî Aḥmar.